

Проф. др Малгожата МАЈ

НЕОБЈАВЉЕНИ СЛОВЕНСКИ МАТЕРИЈАЛИ ПРОФ. КАЗИМЈЕЖА МОШИЊСКОГ

Професор Казимјеж Мошињски није само један од највећих пољских етнолога већ је и један од најистакнутијих пољских научника XX века. Његов допринос проучавањима Словена је опште познат и цењен. У многим словенским земљама, а посебно у Пољској надугачко и нашироко су сумирани његови богати научни резултати.¹ Истицана су и његова достигнућа у етнографији словенских народа и истраживања из области етногенезе Словена.

Проучаваоцима народне културе Словена и славистима опште су познати радови професора Мошињског, међутим мало се досад знало о његовим необјављеним словенским материјалима, међу којима је и рукопис трећег тома *Народне културе Словена* насловљен са *III део Друштвена култура*. Прва два тома тог дела за етнографе већ су својеврсна енциклопедија знања о Словенству. После њиховог објављивања 1929. није се очекивало само у словенским земљама, да се појави последњи део тог за слависте фундаменталног дела. Професор Мошињски намеравао је да допуни своју синтезу, међутим трећи том није довршио.² Судаћи на основу опаски у тексту сигурно је да је на њему радио и 1929. године. Оставио је за собом рукопис од око 400 страница, који у потпуности ипак није довршен. Можемо се питати због чега се и поред огромног рада уложеног у припрему тома, и поред очекивања од стране словенских етнолога није одлучио да доврши дело. Према професорки Јадвиги Климашевској, његовој ученици, а касније и асистенткињи и сарадници, професор Мошињски после Другог светског рата није наставио рад на следећем тому. То је можда

---

¹ *Kazimierz Moszyński. Życie i twórczość*, Kraków 1976.

² Професор Gavazzi је помињао да му је Мошињски говорио о издавању свих извора које је користио у *Народној култури Словена*, у виду анекса, који би представљао пети том синтезе: Milovan Gavazzi, Kazimierz Moszynski i etnografia Słowian Południowych, у: *Kazimierz Moszynski. Życie i twórczość*, Kraków 1976, s. 49.

изазвано тиме што је био свестан да 50-их година у науци обавезује доктрина историјског материјализма тако да разматрајући питања друштвеног живота словенских сељачких друштава не би могао побећи од интерпретација у том духу. Међутим оне су за њега биле неприхватљиве. О томе да су у стаљинистичко доба и у науци могле одлучивати такве околности, сведочи догађај из 1952., када је часопис „Наука и живот” одбио да објави обимну биографију Казимјежа Мошињског, у то време научника светског гласа. Редакција је то образложила одсуством оцене његовог стваралаштва с марксистичке тачке гледишта, непрецизирањем његовог односа према совјетској етнографији, као ни одређењем колико се последњих година у својој области приближио марксистичком гледишту.³ Битнији разлог могла је бити и појава нове области интересовања професора Мошињског, чак својеврсна фасцинација древним ваневропским културама. Премда никада није изводио теренска испитивања ваневропских племенских друштава, до средине 50-их година припремио је неколико значајних публикација из ове области.⁴ На научно-истраживачком плану интересовање за Словенство померило се изразито у други план, односно словенска тематика била је присутна само у његовим универзитетским предавањима.

Уочи смрти професор Мошињски је све своје материјале предао у руке професорке Климашевске, сугеришући јој како да неке од њих даље доради и објави. Већина тих материјала предата је Архиву Јагелонског универзитета: преписка, рукописи довршених радова (делимично посмртно објављених), теренски записи, изводи из литературе и биографски материјали, пре свега они на које се ослањао припремајући томове посвећене материјалној и духовној култури. Ту су и теренски и музејски материјали из времена боравка у Југославији и Бугарској 1927. године. Међу архивалијама налазе се и два рада с прикљученим изводима из литературне који се односе на Јужне Словене, чија форма указује да су најочигледније припремљени за потребе универзитетских предавања. То је текст „*Јужни Словени*”, који се односи на историју појединих народа и „*Преглед етнографије Јужних Словена*”, општи преглед историје, историје етнографских истраживања и материјалне културе, веровања, обреди и фолклор. У архиви садашње Катедре за етнографију Словена налази се богата збирка фотографских клишеа из периода 1926-28., између осталог из Бугарске, Србије и Полесја.⁵ Међутим, на располагању професорке Климашевске оста-

³ Биографију је обрадила Ј. Климашевска, а редиговао сам проф. Мошињски. Три верзије биографије и фрагмент писма редакције „*Wiedza i Życie*” налазе се у Архиви Јагелонског универзитета, фасцикла бр DXL 1.

⁴ Детаљна обрада: Leszek Dzięciel, Pierwotne kultury pozaeuropejskie w zainteresowanych naukowych Kazimierza Moszyńskiego, у: *Kazimierz Moszyński. Życie i twórczość*, Kraków 1976, s. 73-79.

⁵ Сада је то Институт за етнологију Јагелонског универзитета, где се у архиви обрађује тај необично вредан фотографски материјал.

ла је најзначајнија ствар, рукопис трећег тома *Народне културе Словена*, који је намеравала да припреми за штампу, извршивши чак извесне исправке и допуне. Године 1999. текст је предала Архиву Института за етнологију Јагелонског универзитета. Премда му аутор није дао коначни облик и одређене проблеме само је скицирао, рукопис несумњиво спада у најзначајније необјављене радове професора Мошињског.

Научна достигнућа професора Мошињског су се у извесној мери у теоријско-методолошком погледу дезактуализовала, међутим прва два тома *Народне културе Словена* и даље су основни приручник знања из области словенске етнографије. Чини ми се да део посвећен друштвеној култури испуњава и ту улогу. Због тога је у Институту за етнологију Јагелонског универзитета настао пројекат који има за циљ припрему за штампу тома који закључује својеврсну словенску „трилогију”. Па ипак, реализација овог пројекта наилази на бројне тешкоће.

Као што сам већ поменула, обрада у погледу много чега није комплетна. „*Друштвена култура*” без обзира на наслов *de facto* у обзир узима само ритуале. Релативно најбоље је обрађен први део који се односи на породичне обреде. Започиње кратким уводом, у коме аутор истиче условност својевремено прихваћене тројне поделе: материјална, духовна и друштвена култура. Упозорава на дословни третман те дистинкције, јер је „целокупна култура у суштини духовна и друштвена ствар; нема недуховне и недруштвене културе, нити је може бити”.⁶ Ова рефлексција је утолико занимљивија, јер је у послератној пољској етнологији овај трочлани начин презентације појава културе, који је Мошињски прихватио у *Народној култури Словена*, дуго узиман као узор за већину етнографских монографија и на веома схематичан начин умножаван.

У овом делу постоје два основна поглавља: *Обреди и обичаји повезани с рођењем* и *Свадебни обреди и обичаји*. Подељени су на параграфе, односно према редоследу прихваћеном у објављеним томовима *Народне културе Словена*. Погребни обреди само су назначени насловом и опаском, која се односи на узимање у обзир одређеног детаља, као, рецимо, ритуала закопавања живог петла у гроб, забележеног у Малопољској. Досад није утврђено да ли је ово поглавље настајало или је делимично изгубљено. Према професорки Климашевској, у својим академским предавањима из области етнографије Словена професор Мошињски је нашироко разматрао погребне обичаје, на основу тога претпостављам да је уобличио и томе посвећен текст. Мада, тај фрагмент рукописа досад није пронађен. Међутим, ваља имати у виду да је после његове смрти архив расут. Осим материјала којима су располагали професорка Климашевска, архиви Јагелонског универзитета и Пољске академије наука у Варшави, делом наслеђа је располагала и породица професора Мошињског, а део је можда раније остао у Вилну, у коме је радио и провео рат.

⁶ Рукопис „*Część III Kultura społeczna*”, с. 693.

Текст посвећен породичним обредима релативно је најбоље обрађен. У делу који се односи на обреде рођења веома детаљно су обрађени проблеми попут ритуала везаних за породиљу, улогу *бабице*, прво купање, магичне захвате који се односе на дете и породиљу, крштење, учешће рођака у обреду, поклоне, ритуале примања детета у породични круг и домаћинство, као и на прво шишање.

Најопширније и најбрижније приказани су свадбени обреди, с фактографским материјалом из различитих словенских региона. То поглавље започиње разматрањима евентуалних трагова склапања брака путем куповине или отмице у словенском материјалу. При том ваља истаћи, да упркос гледиштима многих тадашњих етнолога, професор Мошињски препоручује велику опрезност у интерпретирању различитих елемената обреда у том духу. Широко је представљен и материјал који се односи на сватове, заруке и улогу свадбених поклона. Доста места аутор посвећује *свечаном усељењу младенаца у нову кућу*. Посебно се усредсређује на ритуал младиног прелажења прага и прве активности у мужевљевој кући, између осталог истичући улогу огњишта и нађви за мешање хлеба, наводећи варијанте церемонијалног вођења младе по воду на бунар. Свестрано разматра различите облике свадбеног дрвцета и колача, анализирајући различите облике овог обредног хлеба међу Словенима, ритуал његовог дељења и једења, као и његове називе. Указује и на битну улогу свадбене дружине, посебно на функцију старог свата и девера. Веома опширно анализира магичну праксу која прати све етапе свадбе. Иако је сакупио богат и необично разнородан материјал није му пошло за руком да исцрпи тему свадбе, те и ту налазимо опаске о потреби узимања у обзир, рецимо, чашћења деце или нужности реконструкције редоследа свадбеног обреда.

Поглавље насловљено са „*Годишњи празници*” у поређењу с претходним делом пре је радног карактера. То је требало да буде преглед целокупног годишњег обредног циклуса са широким поређењима и ван словенског света, међутим у тексту шире су обрађени само неки обреди, мада су у рукопису записане бројне сугестије у погледу даљих допуна и истраживања. У зимском циклусу аутор рукописа је највише места посветио Бадњој вечери, посебно самој вечери. Сакупио је и бројна веровања везана за Божић, гатање, магију, божићна јела, анализирао је и ритуал дозивања вука или других животиња, паљење дебла, коландање, магично значење сламе, жита и зеленог дрвцета. Професор Мошињски извлачи из материјала поједине елементе, трудећи се да их прикаже из шире, не само словенске перспективе, покушавајући да одгонетне њихово обредно значење. Ту нпр. указује на улогу свињетине, пре свега свињске главе у зимским обредима неких словенских народа.

Други битан део овог поглавља су обреди везани за долазак пролећа. Осим навођења богате фактографије која се односи на различите обреде везане за тај период – попут ритуала „истеривања ђавола” и „дозивања проле-

ћа” – занимљив мотив је тражење трагова пролећне Нове године. У том духу анализира тзв. пролећна коледа. Указује и на велике тешкоће у издвајању неких архаичних каснопролећних обреда, поготову када се поклапају са Ускрсом, Духовима, Ђурђевданом, чак са вигилијом Светог Јована.

У оба поменута обредна комплекса професор Мошињски истиче *задушне* елементе, премда упозорава на поједностављења и дешифровање многих ритуалних радњи као непосредног трага празновања у част мртвих.

У том делу највећу пажњу посветио је вигилији Светог Јована. Ту је сакупљен огроман материјал који илуструје светоивањске обреде свих словенских народа, у најразличитијим облицима. Изнети су на светлост дана сви најбитнији елементи обреда: необичност времена, улога ватре, воде и зеленила, налажење пара, како је аутор окарактерисао његову „еротску позадину”. Професор Мошињски указао је и на значај мотива инцестног односа брата и сестре у светоивањским веровањима и песмама, видећи у томе мотив „можда старог” мита. Овде би се могло говорити и о великој истраживачкој интуицији, јер су тим путем више деценија касније кренули истраживачи из Тартуске семиотичке школе, анализирајући обреде *кујалноцки*.⁷

Остали део поглавља „*Годишњи обреди*” у поређењу са претходно разматраним знатно је површнији. Скромније су приказани ритуални обичаји везани за дозивање кише и жетвени. Ту се нашло и кратко поглавље насловљено са „*Пригодни обреди*” или они, чији датуми нису прецизно утврђени. Нпр. у обзир су узети обреди везани за градњу куће или опасност од епидемија, али искључиво као материјал за каснију обраду.

Последњи фрагмент рукописа садржи преглед игара и забава, хронолошки повезаних са годишњим свечаностима и обредима или оних, чији магични и магично-религиозни карактер није очигледан. Професор Мошињски, с једне стране, ту указује на појаву деградације обреда на забаву, наводећи примере оних елемената обреда, који су, по његовом мишљењу, искључиво забавне природе.

Изворни материјал, на коме се заснива целокупно истраживање, као и у два већ објављена тома његове синтезе не представља целокупно Словенство. Пре свега односи се на Јужне Словене (на Бугарску, Србију, Хрватску, а мање на Македонију и Црну Гору), Источне Словене (посебно на Белорусију и Украјину) и Пољску.

Говорећи о словенским обредима на основу схватања професора Мошињског (онолико колико то допушта текст, коме аутор није дао коначни облик), могло би се рећи да се ту у великој мери испољава приступ сличан оном који је имао у претходна два тома *Народне културе Словена*. Према томе, разматрања се усредсређују на показивање различитости обредних форми у оквиру Словенства, на њихово праћење у општеевропској или чак евроазијској перспективи, на покушај допирања до првобитних

⁷ Ivanov V.V., Toporov V.N., *Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej*, Moskva 1974.

форми појаве и праћење њеног развоја. Заслужује да се забележи чињеница, да је значењски богата сфера, какви су обреди, наводила аутора да тражи смисао обреда или појединих њихових елемената. И из перспективе савремене етнологије могло би се рећи да су неки трагови, које је само назначио, били исправни.

Основни проблем оних који су обрађивали рукопис је у томе, што су неки његови фрагменти прилично детаљна скица појединих проблема, која садржи ауторове сугестије за њихово развијање или допуну. Да би обрада била целовита неке празнине се морају попунити. Пре свега нужно је позвати се на изворе које је професор Мошињски користио и то на основу његових упутстава у раду. Она у тексту нису сувише честа, односе се искључиво на литературу, док је запис тако кратак да је неке библиографске јединице тешко идентификовати. Чини се пожељним посезање и за другим изворима, који се налазе у његовом архиву. Због тога је задатак обрађивача рукописа, посебно неких поглавља, понављање пута којим је наш аутор ишао, пишући *Друшћивену културу*. Многа питања у појединим поглављима неопходно је снабдети коментарима и анексима, посебно када су у питању објашњења значења обреда и магичних радњи, тема, на које се етнографска рефлексја од времена настанка III тома знатно обогатила или је интерпретација тих појава данас потпуно другачија.

Истраживања народне културе из словенске перспективе и даље се врше у научним центрима и *Народна култура Словена* још увек представља један од најсинтетичнијих и најсвестранијих радова из те области. Како је на почетку истакнуто, планирани III том *Друшћивене културе* у приличној мери је радног карактера. И поред напора редакција ни на који начин неће моћи да достигне перфектно припремљена прва два тома. Па ипак, издавање планираног тома, који је у основним цртама припремио професор Мошињски, чини се да то заслужује, како с обзиром на ауторову личност и њено место у историји етнологије тако и због све већег интересовања за словенске обреде.

С пољског превела Бисерка Рајчић